

ИНСТИТУЦИИТЕ В ДОКУМЕНТАЛНОТО НАСЛЕДСТВО НА ХРИСТО БОТЕВ

Петко Ст. ПЕТКОВ

Abstract: *The article analyzes Hristo Botev's understanding and views about the institutions as they are represented in his rich and relatively well preserved documentary heritage. It proceeds from the pre-announced broad understanding of the institutions as "rules of interaction between people" based on official norms - written laws, constitutions, normative acts, administrative regulations and structures, but also informal - beliefs, traditions, customs, culture, level of trust, etc. They are presented his views on the Ottoman Empire, the European and Balkan states, the Bulgarian Exarchate, the municipal self-government.*

Key words: *Hristo Botev, institutions, state, municipality, Exarchate, companies, railway skepticism, schools, chitalishte, guides*

JEL: N01

Животът и творчеството на Христо Ботев са изследвани многократно, дейността му е проучена и представена в историческата литература (Undzhiev & Undzhieva, 1983; Zhechev, 1997). Но все още има някои аспекти на идеологията му, които не са достатъчно добре осветлени или могат да бъдат интерпретирани по-различно от традиционния им прочит. Такава тема е и избраната – разбиранията, възгледите на Хр. Ботев за институциите – така, както те са представени в богатото му и сравнително добре запазено документално наследство. Изхожда се от предварително обявеното широко разбиране за институциите като „правила на взаимодействие между хората“, основани „на официални норми – писани закони, конституции, нормативни актове, административни правилници и структури, но също и на неофициални – вярвания, традиции, обичаи, култура, ниво на доверие и др.“¹.

¹ **Покана** за участие в научна конференция на тема „Институциите и българското стопанско развитие през вековете“, 28–29.09.2018 г., Велико Търново (Invitation to participate in a scientific conference on „Institutions and Bulgarian Economic Development during the Centuries“, 28-29.09.2018, Veliko Turnovo), viewed 24 September 2018. - <<http://csii.bg/p-o-k-a-n-a-za-uchastie-v-nauchna-konferentsiya/>>

1. Една от институциите, към които Хр. Ботев има постоянно и ярко изразено отношение, е **държавата**. Като журналист, въздействащ с публикациите си върху тогавашното общественото мнение, Ботев е споделял аналитично или спонтанно-емоционално мненията си за няколко държави: османската, в която живеят повечето българи тогава, т.нар. велики сили и балканските съседни страни. По-неясно е отношението на поета-революционер към бъдещата българска държава, която очаквано ще се формира след желаното отхвърляне на османската власт. Верен на анархистичните си пристрастия, той не открива подходяща форма на държавно устройство и управление от познатите в съвремението му, които да представи като български държавен идеал (Petkov, 2003, p. 177).

В отношението на Хр. Ботев към Турция, както той обикновено нарича Османската империя, трудно може да се открие развитие. Още в първия си самостоятелен вестник той заявява категорично и безусловно: „Турция няма живот, няма бъдеще, тя е труп на смъртния одър“². Опитите за реформи и преобразования в империята Ботев приема не само като безрезултатни, но и като хитроумни изобретения на управляващите как още повече и по-безмилостно да ограбват „законно“ поданиците на султана, в това число и българите³. Възгледът за невъзможността на османските управници да модернизират държавата си и убеждението, че българите не бива повече да търпят това непоносимо положение, се открива в почти всички статии на Ботев в по-късните му издания, особено във в. „Знаме“ (1874-1875 г.), използван като публична платформа за призоваване към радикален преврат: „Сичкият свят се е убедил, че Турция пропада, че Турция се изгубва, че Турция е в несъстояние да прескочи своят исторически гроб; и най-горещите нейни приятели и защитници съветват днес нейните доктори да не харчат вече парите си и трудът си за лечението на неизцелимото, а да употребят ножът на дисекцията и наместо гнилият труп да дадат място на други нови, живи и млади организми“⁴.

Все в потвърждение на направеното наблюдение са многобройните публикации на Ботев за ширещото се разбойничество и произвол над мирното българско население, които той определя като „единствен турски занаят“, който се практикува „секи ден и секи час в Турция“. При това, според автора „правителството е ортак със злодейците“. Ботев често осведомява читателите си за конкретни случаи, показващи липса на правосъдие и несправедливо отношение от османските власти към доказани провинения на техни местни представители

² Дума на българските емигранти, I, 1 и 2, 10, 25 юни 1871, с. 1.

³ Знаме, I, 1, 8 декември 1874, с. 3; 3, 22 декември 1874, с. 2.

⁴ Знаме, I, 19, 22 юни 1875, с. 1.

или на нарушаващи закона „правоверни“ поданици на султана⁵. Примерите, цитирани в публикациите, дават основание на публициста да възкликне: „В Турция няма правосъдие“⁶.

С оглед **икономическото състояние и перспективите за стопанско развитие** на българите в османската държава, които Ботев сравнително рядко коментира, той е също така категоричен: трудът на българите „по причина на баснословните данъци, кражби и разбойничества, се не цени и не може да се развие; следователно търговията е невъзможна“, а резултат от това е „сиромашията, която ни убива и нравствено, и физически“⁷. Към ограничителните фактори, спъващи и пречещи на стопанската инициатива на българите, Ботев изтъква и продължаващото откупуване на данъци от частни лица⁸, както и постоянните злоупотреби при събирането им: „бирниците (камзамалите), придружени от цели тайфи заптии, ходят из къща в къща и дето не им заплатят, земат каквото им падне на ръка – менци, черги, дрехи, брашно, сирене, ношви, лъжици и сичкото това продават за нищо и никаква цена... Случва се, щото за 20 гроша данък да продадат на някоя сиромашкия неща, които струват 200 или 300 гроша“⁹. Като пречка за стопанското развитие на българите Ботев сочи и безплатната принудителна работа (ангария) на големи държавни или други обекти, при изпълнението на която българското работно население не само е експлоатирано тежко и безмилостно, но и нерядко е бито от надзирателите¹⁰.

В отношението на Хр. Ботев към т.нар. „велики сили“, т.е. към големите държави, чиито договарености почти винаги орисват съдбата на цели народи в Европа и света, също се открива последователност и категоричност. Независимо от това, че разбира обективната им роля и реалната им политическа значимост, Ботев не може да сдържи отрицателното си, често твърде емоционално отношение към тях и ги причислява към виновните за тежкото положение на българите под османска власт. И не само. Като лично запознат с положението и живота на българите в Южна Бесарабия под руско управление, Ботев е силно критичен и към отношението на царска Русия към сънародниците му. Макар да са тръгнали към тази „обетована земя“ с надежда за по-спокоен и нормален живот, българите и там, в „руска Бесарабия“ са бити, обезчестени, излъгани, съсипани и нака-

⁵ Знаме, I, 1, 8 декември 1874, с. 1; 2, 15 декември 1874, с. 1; 3, 22 декември 1874, с. 2; 17, 23 май 1875, с. 1.

⁶ Знаме, I, 8, 2 февруари 1875, с. 1; 22, 13 юли 1875, с. 2.

⁷ Знаме, I, 11, 16 март 1875, с. 1.

⁸ Знаме, I, 19, 22 юни 1875, с. 3; 21, 6 юли 1875, с. 2.

⁹ Знаме, I, 23, 27 юли 1875, с. 2; 24, 3 август 1875, с. 2.

¹⁰ Знаме, I, 16, 17 май 1875, с. 1; 17, 23 май 1875, с. 2.

зани „по закона на варварския деспотизъм“, господстващ в Северната империя¹¹. Тази констатация няма да попречи на Ботев като един от главните организатори на въстанието през есента на 1875 г. да търси именно сред тази българска диаспора съмишленици и помощници в рискованото въоръжено начинание, целящо впрочем да предизвика, дори и тя да не иска, намесата на официална Русия за разрешаване на политическия български въпрос (Petkov, 2016).

Хр. Ботев не крие нееднозначното си отношение и към т.нар. „европейска цивилизация“. Той констатира въвеждането ѝ сред българите чрез отварянето на учебни заведения, разпространяването на образованието и просвещението, подобряването на земеделието и търговията, построяването на нови пътища за улесняване на транспорта на хора и стоки. Но е склонен да види и друг ефект от това европейско влияние: „заедно с цивилизацията у нас се ввожда нравственият, умственият и телесният разврат, модите, пианството и сифилисът“. Според крайното му мнение „образованието или все едно науката, училищата и читалищата отвъждат нови паразити и експлоататори за народът и дават средства за живот само на богатите; олучшението на земледелието и развитието на търговията ще да отнемат земите и техните произведения от ръцете на трудящият се и ще ги дадат в ръцете на капиталистите“. Пленен от тази идеология, Хр. Ботев стига до крайното заключение: „**железниците са вредителни за нас**“¹². Изхождайки от принципното разбиране, че като откритие, което съкращава времето и пространството и служи за бързото разменяне на продукти и услуги, което заменя физическите сили на човека и животните, железниците биха били полезни за всеки един народ, Ботев изтъква задължителното според него условие – „ако само тие да би били направени от него сами, и ако от тях да би се ползувал еднакво секи член от обществото“. Ала тъй като железниците се правят само от правителствата (а „техните отношения към народите са еднакви с тези на разбойниците към мирните жители“) и от някои „частни крадци и разбойнически компании“, за да служат само на техните интереси, то според Ботев „железниците са вредителни за секи един народ, а особено за такъв (като българския), който се намира в пълно политическо и економическо робство“. Тук следва един от малкото самостоятелни икономически анализи на известния публицист. В икономическо отношение според Хр. Ботев железниците са вредни, защото „ще да увеличат износната и вносната търговия, от които първата, като състои само от сурови произведения, ще да изтощи и осиромаша земята ни, щото не след много време тя ще да заприлича на Палестина, а втората ще да убие нашите

¹¹ Знаме, I, 13, 4 април 1875, с. 2.

¹² Знаме, I, 17, 23 май 1875, с. 1.

занаяти и промишленост“. В резултат от това българите ще се превърнат в безусловни роби на различни официални и неофициални крадци и „дойни крави на сичките европейци“: от нашите земи „ще да се изнасят с никаква цена нашите произведения и, преработени, ще да се внасят“ с много по-висока цена. Така българският производителен труд „ще да отива на вятърът“, а европейският – почти непроизводителен – „ще да се плаща стократно“¹³. Като се въздържа да даде примери (каквито според него имало премного), Ботев сочи като доказателство „Южна плантаторска Америка“, чието население е започнало според него да се преселва заради изтощената земя. Според Хр. Ботев железниците са вредителни за българите и в политическо отношение, защото са „оружие в ръцете на нашите тирани“ – чрез тях те ще могат да съсредоточават бързо войските си и да потушават всяко българско въстание. При очакваното „турско падение“ железниците ще бъдат „отворени врата за лакомите европейци и особено за Австрия и за нашата сестра Сърбия“, които в такъв случай ще заемат спрямо българите ролята на Турция. Вредителни са железниците според Ботев и в морално отношение, защото чрез тях „различни авантюристи, вагабонти и развратни личности чрез сношението си с нашият народ ще да предадат своят нравствен сифилис на нашата непобутната още почва и по причина на своето презрение към славяните постоянно ще да се обръщат с назе като с робове“¹⁴.

В този случай – ползата или вредата от железниците – Историята сякаш се е пошегувала. Макар и съмишленник и съратник на Хр. Ботев по линия на политическия радикализъм и „отчаяната революция“ през 1875-1876 г., Стефан Стамболов, чиито по-късни социално-икономически възгледи не съвпадат с тези на другаря му по перо и съавтор на „Песни и стихотворения от Ботйова и Стамболова“ (Букурещ, 1875), само след десетина години ще поеме тежката отговорност и полагащата се в такива случаи историческа слава да започне мащабно железопътно строителство с държавни средства и със заеми от същите тези европейски „велики сили“ в управляваното от него Българско княжество, убеден че това е и икономически полезно, и стратегически правилно. Българите ще помнят и ще бъдат признателни за стореното от Стамболов (такава е и преобладаващата оценка на историческата наука – Lalkov, 1997, pp. 110-112, макар да не е единствената – Dimitrov, 2013, pp. 152-153), а Ботевият **железопътен скептицизъм** ще остане дълбоко архивиран, а за някои дори и съвсем непознат.

Към държавите на балканските народи Хр. Ботев изразява неведнъж своето отношение. И тук основен оценъчен ориентир е как тези съседни, но все пак

¹³ Знаме, I, 17, 23 май 1875, с. 2.

¹⁴ Пак там.

чужди страни се отнасят към Българското освобождение и самостоятелно развитие. Имайки пред очи опита на Георги Ст. Раковски и донякъде на Любен Каравелов, Хр. Ботев „прескача“ романтичния етап на предоверяване на съседските правителства с оглед общи действия срещу османската държава. Още в първите си публикации по този въпрос той е скептичен по отношение възможността за съюзяване на българите със съседните държави. Като коментира актуалната идея за югославянска конфедерация, Ботев отхвърля възможността тя да се реализира при доминацията на една водеща държава, тъй като „германското съединение със своята деспотическа Прусия и италианското единство със своя Пиемонт и под своя Виктор Емануил са примери, които плашат нашия народ, защото нито Русия е за него Прусия, нито Сърбия – Пиемонт“. Ботев мечтае за такава югославянска конфедерация, която ще се основе на други, свободни начала – „тъй, щото ни една от народностите да не бъде онеправдана“¹⁵. След три години, в навечерието на поредната Източна криза, политическият анализ на Ботев показва, че той не вярва във възможността за създаване на някакво балканско християнско обединение: „Ясно вече се види – пише той през декември 1874 г., че освен Черна гора ... (която) и занапред ще да бъде първа поборница за свободата на Балканският полуостров, ни в една от гореказаните малки държави идиотическият консерватизъм на правителството не е още отстъпил място на идеята за братският и за свободният южнославянски съюз, или ако и да е направил това донейде, то изключителният и егоистическият патриотизъм е прелял тая идея в гърнето на някакви си исторически завоевателни права“¹⁶. В този случай си струва да се отбележи оригиналното определение за **шовинизъм** като „**изключителен и егоистически патриотизъм**“, което формулира Хр. Ботев.

С оглед подготовката на бъдещото българско въоръжено въстание, Ботев стига и до по-крайно отношение към съседните балкански държави: “И така, когато ние вече виждаме, че Сърбия е сама дала причини да мислиме, че тя не желае да помогне на своите братия, че Черна гора е в несъстояние да излезе сама из своите природни крепости и че Румъния не особено обича славяните, то питание е, какво трябва ние да правиме, за да смъкнем от шията си тоя унизителен хомот, който от ден на ден става още по-несносен, още по-убийствен и още по-безчовечен? Трябва да търпиме и да чакаме ли? Или трябва да се запретнем и сами да решиме своята съдба?”¹⁷. Колкото и да изглежда еднозначен отговорът на риторичния въпрос в тази Ботева статия, практиката донякъде го опроверга-

¹⁵ Дума на българските емигранти, I, 4, 17 юли 1871, с. 2.

¹⁶ Знаме, I, 3, 22 декември 1874, с. 1.

¹⁷ Знаме, I, 2, 15 декември 1874, с. 2.

ва. Известно е, че според основното решение на събранието, формирало нов революционен орган на 12 август 1875 г. в Букурещ (т.нар. Български революционен комитет), „неизбежно нужно е при днешното сгодно време да прогласим всеобщо въстание в Българско“, т.е. и българите да започнат въоръжена борба, както са направили вече християните в Херцеговина и Босна. Знайно е също, че веднага след събранието, по решение на БРК, главна роля в който играе именно Хр. Ботев, се изпраща негов представител в сръбската столица с цел привличането на белградските власти към обща въоръжена акция срещу Османската империя, а самият Хр. Ботев заминава за Русия със задача да осигури подкрепа за въстанието от тамошната българска емиграция (Доупов, 1986, р. 38). Според плана, приет на събранието на 12 август 1875 г., самото въстание ще започне с навлизането на „една голяма чета от 500-1000-2000 и повече юнаци българи за в Българско през сръбските граници“, а други „1-2-3 или повече чети“ ще навлезат „от Влашко“ (Botev, 1980, р. 255). Следователно, надеждата за помощ от съседните балкански държави и техните правителства до последно остава като елемент от политическите планове на Ботев.

2. Без да е многословно, Хр. Ботев има ясно и категорично отношение и към друга институция – **общината**. Още в първия брой на „Дума на българските емигранти“ като споделя убеждението си, че българският народ „има свой особен живот, особен характер, особна физиономия, която го отличава като народ“, Ботев свързва бъдещото му свободно развитие не с някоя от формите на познатите държавни устройства, а с познатите на българите микроструктурни институции: „общини без всяка централизация..., еснафи, дружества мъжки, женски и детински“¹⁸. Ботев поставя общината като крайно, най-горно стъпало в еволюцията на държавните форми: „Колко кърви, пот и сълзи са се пролели и колко ще се проляят, за да стане монархията на конституция, конституцията на република, републиката на *община!*“¹⁹. Но Ботев няма предвид като образец някоя от познатите му общини в България, тъй като много често критикува общинските управители – чорбаджиите – като грабителни на народа и покорни слуги на султанското правителство²⁰. С много конкретни примери на сервилно отношение към османските власти, той се опитва да докаже, че общинските първенци, чорбаджиите, са по-скоро „волове и поплювковци“, отколкото истински народни защитници²¹. Статиите, фейлетоните, памфлетите и коментарите на Ботев изо-

¹⁸ Дума на българските емигранти, I, 1 и 2, 10, 25 юни 1871, с. 2.

¹⁹ Дума на българските емигранти, I, 4, 17 юли 1871, с. 1.

²⁰ Знаме, I, 6, 19 януари 1875, с. 2; 16, 17 май 1875, с. 3.

²¹ Знаме, I, 16, 17 май 1875, с. 1.

билстват от примери за отрицателната роля на чорбаджиите в управлението на общините, в стопанските отношения, в просветното и читалищното дело (Konstantinova, 2000, p. 118-119).

3. През първата половина на 70-те години на XIX в. Хр. Ботев обръща голямо внимание и на новата общобългарска институция – **Екзархията**, която е създадена в резултат от десетилетно движение за национална еманципация чрез признаване на българската църковна самостоятелност от султана (Petkov, 2005). Като приема, че борбата за отделна българска църква е започнала през 30-те години на XIX в. заради тежкото иго, наложено над българския народ от гръцката духовна власт – „много по-лоша, по-варварска и от самата инквизиция“, Ботев още през 1871 г. заявява, че с издаването на султанския ферман през 1870 г. за учредяване на автономна Българска екзархия черковният въпрос не е бил решен. Постоянно разграничаващ младата, революционната партия на българската емиграция както от т.нар. „стари“ в Букурещ, така и от „цариградските политици“ (т.е. от водачите на еволюционното крило в имперската столица), Ботев е категоричен, че черковният въпрос „се реши само за духовенството, а за народа ще се реши само когато остане той без духовенство“²². В следващите години той доизгражда този възглед и дори формира концепция по отношение както на църковно-националното движение, така и за характера и задачите на първата официално призната общобългарска институция – Екзархията. През 1875 г. Хр. Ботев вече е убеден, че в продължителните църковно-национални борби българският народ „изгуби цели 20 години“. При това, резултатът от тази тежка борба – църковно-националната самостоятелност на българите в лицето на екзархийската институция – е толкова безполезен, колкото „различните хатихумаюни, хатишерифи и гюлханета“²³. Ботев категорично заявява, че не вярва в еволюционната перспектива за политическо освобождение, представлявана от Екзархията и дейците ѝ, той определя като „сляп оптимизъм“ уверенията на цариградските български еволюционисти, че „Екзархията е начало на нашето освобождение, че тя ще извади народът ни из тинята на робството и на невежеството... ще да положи основният камък на неговото бъдеще щастие и благоденствие“²⁴. Основната идея в споделената от Ботев концепция е, че „Екзархията е такова учреждение, което има смисъл само за оние епархии, които не са още смъкнали от шиите си ненавистното фанариотско иго и които се раздират от убийствените пропаганди на гърцизмът и на сърбизмът“. Екзархията е potrebна само затова,

²² Дума на българските емигранти, I, 4, 17 юли 1871, с. 2.

²³ Знаме, I, 7, 26 януари 1875, с. 2.

²⁴ Пак там.

„за да прибере разпръснатите части на народът и да ги свърже в едно цяло; а сичкото друго – не е за нейните уста лъжица“. Защото според набедения за атеист поет-революционер, „като учреждение, което е основано на власт, на лъжа и на насилие, тя не може да привлича симпатиите ни на един свесен човек“. Според Ботев „един от най-главните врагове на прогресът и на свободата са били, а може би още дълго време ще да бъдат, духовенството и религията“. Емоционалните антипатии на емигранта-революционер и анархист към екзархийската институция са толкова силни, че той обявява всичките ѝ дейци за „шарлатани“ и „нерязани турци“, а някои по-конкретно „като Михайловски, хаджи Николи, Балабанов и Тъпчилещови“ – и за експлоататори, на които българският народ не вярвал, но търпял „от немай-къде: ела зло, че без тебе по-зло“²⁵. Някои от най-авторитетните дейци на църковно-националното движение и първи екзархийски български архиереи са постоянен обект на Ботевата критика. Така например, независимо от заслугите му в хода на движението за църковна самостоятелност, първия български Търновски митрополит Иларион (бивш Макариополски епископ) е обвиняван неведнъж от Ботев, че „иска да бъде неограничен деспот в сичките наши обществени работи“, че не признава Търновската община и сам решава всички обществени въпроси. Той, според в. „Знаме“, „не ще да знае за нещо друго, освен за джобът си и за стомахът си“²⁶.

Формулираната от Хр. Ботев концепция за водещата роля на национално-охранителната дейност на Екзархията и силно ограничаване на собствено духовните ѝ функции, както е известно, ще стане основна политическа линия в отношението на българската държава към Българската православна църква след създаването на автономното Княжество България (Petkov, 2012, pp. 422-426).

4. Макар и спорадично, Ботев изказва отношение и към **други институции**, някои от които имат и икономически характеристики. Така напр. в началото на май 1875 г. той публикува статия във в. „Знаме“, в която на пръв поглед изразява положителното си отношение към създаденото в едно от чирпанските села **взаимоспомагателно дружество**. „Ние се радваме, пише редакторът на вестника, че българите и по селата вече захванаха да вършат своите народни работи по-сговорно“. Авторът споделя задоволството си от започналото „народно оздравяване“ и съобщава, че само при учредяването са събрани 4 500 гроша; той приема създаването на дружеството като знак, „че нашите братя-роби са захванали вече да разбират, че само задружното и енергично работене ще може да ги избави от тяхното гнуснаво и илотско положение“. И само след миг, импулсивната

²⁵ Знаме, I, 16, 17 май 1875, с. 2-3.

²⁶ Знаме, I, 11, 16 март 1875, с. 1.

революционност, безусловният политически радикализъм вземат връх. Ботев рязко сменя тона и предупреждава, че ще въстане против това и други подобни начинания за стопанско сдружаване, ако те имат за цел „да облекчат животът на селянинът, като му помагат в оние грозни и критически минути, които могат да отворят очите му, като го накарат да се поразмисли отде идат сичките негови теглила и как тие могат да се унищожат“. Казано с Ботевите изразни средства – всеки хап, всеки илач, който може да приспи желаното революционно пробуждане на народа, е безполезен и дори вреден, щом пречи на Революцията, която за нашия герой е единствено средство за изход от тежкото положение, макар никак да не е ясен и предвидим резултатът ѝ. Затова и този публичен текст, достигнал до читателите на вестника, е в традиционната стилистика на Хр. Ботев. Той предвижда „плачевен край“ и на това дружество „по аналогия с другите наши мирни народни работи“. За пореден път и тази информация е използвана като повод да се атакуват цариградските еволюционисти (по-конкретно в. „Напредък“), надяващи се на подобни „палиативни средства“ и очакващи от подобни сдружавания „преизобилни и всевъзможни добрини“. Ботев категорично заявява, че с подобна „мирна и законна уж деятелност“ положението на народа няма да бъде облекчено, подобни инициативи са нищо повече от „сламка за спасение“ и „присмех на народните сълзи и страдания“²⁷.

5. По различни поводи Хр. Ботев изразява отношението си и към други институции: **училища, читалища, еснафи**. Но той винаги подчинява публикациите си на ярко заявените си политически възгледи и убеждения. Както стана ясно, те са в областта на анархизма и на политическия радикализъм, но не са лишени и от противоречивост. Като син на един от заслужилите български просветители и книжовници, Хр. Ботев не може да не споделя възгледа за ползата от просветата и образованието. Но като краен привърженик на тезата, че всичко в Турция е „гнило“ и безперспективно, той често поставя под съмнение резултатите от българското просветно дело, ако те не водят директно обучаемите и „народа“ до революционна мотивация. Критичен е Ботев и към обучението на българи извън страната и особено в Русия. Сам минал по този път, който така и не извървява докрай, той безмилостно изобличава дейците на големите **емигрантски сдружения** и особено на Одеското българско настоятелство, които подбират и насочват към съответни руски учебни заведения младите българи. В крайна сметка всички Ботеви наблюдения и частни изводи се сливат в обобщаващото заключение и негово убеждение, че само Революцията, отчаяна и безусловна, е в състояние да промени тежкото положение на **Народа** (разглеждан

²⁷ Знаме, I, 15, 9 май 1875, с. 2.

впрочем от Ботев също като своеобразна институция). По този начин той превръща българския народ и мечтаната революция в своеобразни институции на неговото съвремие. Трудно може да се прецени до каква степен тези радикални идеи и внушения на Хр. Ботев са въздействали пряко или косвено върху тогавашното българско общество. Но е сигурно, че неговата публицистика и особено статиите му във в. „Знаме“ през 1874 и 1875 г. потвърждават определенията на съвременните изследвачи за българската възрожденска журналистика като „четвърта власт“ (при липса на другите три), надхвърляща традиционните си функции и обществено предназначение (Konstantinova, 2000, p. 7).

За разлика от други емигрантски пропагандатори на революционното действие обаче, Ботев има особената заслуга, че не само състави сценария на българското революционно действие през 1875-1876 г., но и се включи жертвоготовно във финалната му фаза, отдавайки живота си за мечтаната българска свобода, както бе предвидил в една от гениалните си поетически творби от края на 60-те години на XIX в.

Съхраненото документално наследство на Хр. Ботев представя неговото отношение към институциите нееднозначно.

Може би единствената институция, която прави изключение от горното заключение, е държавата. Ботевото анархистично предубеждение към нея като предимно насилнически инструмент го мотивира да гледа еднакво негативно и на великите сили, и на държавите на съседните народи, и на евентуалното държавно бъдеще на българите.

Общината, но не съществуващата при господството на османците и техните „слуги“ – чорбаджиите, е далечната мечта на Ботев. Наред с други микроструктурни ненасилствени обединения на доброволни начала, той я представя на читателите си като възможен идеал след мечтаното отхвърляне на националното и социалното „робство“.

Отправил погледа си надалеч, Ботев, като всеки мечтател, слабо вижда най-близкото и най-забележимото. Напористото му желание и ползотворната пропаганда най-вече чрез в. „Знаме“ да вкара българите в балканската революционна спирала, започнала през 1875 г., водят до противоречиви последици: 1. неуспешен опит за въстание през септември 1875 г. с цел да се заставят, да се принудят тези, от които зависи съдбата на българите, да действат за българската политическа самостоятелност (най-вече Русия, дори и след ясното й послание, че не желае да се ангажира с революционни акции в България); 2. успешно (с оглед постигнатите политически резултати) българско въстание по Ботевия сценарий през пролетта на 1876 г., в чийто трагичен финал той се включва блестящо и запомнящо се; 3. навярно неочакван от Ботев, но логичен краен резултат – съз-

даване на българска конституционна монархия, но не Освобождение по Ботевски - нито напълно национално, нито напълно социално, при това провокирало и осигурило задълго политическото влияние на царска Русия в „благодарна“ България, и то с формалното съгласие на другите велики сили и при удовлетворителната за всички тях дълготрайна зависимост на новата балканска държава от интересите и капризите им. И другата страна на същия медал – постоянно прокламираното от Ботев отрицателство на екзархийския еволюционизъм и ругателното му отношение към всички български „нереволуционери“, блокирането на еволюционната алтернатива за решаване на българския въпрос чрез „отчаяните“ радикални решения и действия през 1875-1876 г. затварят завинаги пътя на единствено успешната дотогава стратегия на българската стопанска и културна национализация, модернизация и евроинституционализация – бавно и полека, но сигурно и до века. Така че, колкото и невероятно да изглежда на пръв поглед, Ботевите радикални възгледи и дейност и особено резултатите от така провокираната активност на великите сили (1875-1878 г.) залягат в основата на новата българска държавност, а в по-общ смисъл – и на нашето Днес.

REFERENCES:

- Botev, H 1980, *Collected Works*, vol. 3, Balgarski pisatel, Sofia. (in Bulgarian)
- Dimitrov, M 2013, ‘The State and the economic development of Bulgaria from the Liberation in 1878 to the Balkan Wars (1879-1912) – in search of effective policy’. – *Scientific papers at the University of National and World Economy*, vol. 1. Sofia. (in Bulgarian)
- Doynov, D 1986, *Gurgevski Revolutionary Committee*. September, Sofia. (in Bulgarian)
- Konstantinova, Z 2000, *Government before State. Over-Functions of Bulgarian Revival Journalism*. University Publishing House "St. Kliment Ohridski". Sofia. (in Bulgarian)
- Lalkov, M 1997, *The Bulgarian Past 1878-1918. Known and unknown*. Tilia. Sofia. (in Bulgarian)
- Petkov, P St 2003, *Ideas for State Structure and Governance in the Bulgarian Society 1856-1879*, St. Cyril and St. Methodius University Press, Veliko Turnovo. (in Bulgarian)
- Petkov, P St 2005, ‘The Church-Spiritual and National-Political Beginning in the Bulgarian-Greek Spat in the 19th and the Beginning of the 20th Century’, in *The History as Polyphony. Research on a New History of Bulgaria (From the Bulgarian uprising 1835 to the Treaty of Krayova 1940)*, St. Cyril and St. Methodius University Press, Veliko Turnovo, pp. 82-94. (in Bulgarian)

Petkov, P St 2012, *The Bulgarian Orthodox Church and the State Authorities in the Principality/Tsardom of Bulgaria 1878-1912 (Institutional Relations)*, Faber, Veliko Turnovo. (in Bulgarian)

Petkov, P St 2016, 'The uprising of 1876 and the historical development of the Bulgarians and Europe', in *Collection of papers from the National Scientific Conference "140 years of the April Uprising and the April Epic of the Dryanovo Monastery"*, Faber, Veliko Turnovo, pp. 13-36. (in Bulgarian)

Undzhiev, I & Undzhieva, Tz 1983, *Hristo Botev - life and creativity*. Publishing House of the Fatherland Front, Sofia. (in Bulgarian)

Zhechev, N 1997, *Hristo Botyov. Chronicle of Life and Activities 1847/1848 - 1876*, Abagar, Sofia. (in Bulgarian)

Correspondence address:

Petko St. Petkov – Professor, PhD

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Department of Early-modern and Modern Bulgarian History

Faculty of History

2, T. Tarnovski Str. 5003 Veliko Turnovo

Tel.: (+ 359) 887 875235

E-mail: drpstpetkov@gmail.com